

Секція: Політичні науки

Козловець М. А.,

доктор філософських наук, професор,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

ГЛОБАЛЬНА СВІТОСИСТЕМА: ТУРБУЛЕНТНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У розвитку сучасного світу існує низка тенденцій і процесів проблемного характеру, які стосуються всього людства, спільні для всіх суспільств, незалежно від їх політичного устрою, соціально-економічної організації або «ваги» в міжнародних відносинах. Такі процеси і тенденції набули статусу глобальних. Зазначимо, що спробою осмислення глобальних проблем стала низка теоретичних побудов та ідей, сформованих у міждисциплінарний напрямок досліджень – глобалістика (*global studies*), центральним семантичним ядром якої є поняття глобалізації. Існує безліч варіантів визначення цього поняття, але «родовою ознакою усіх концепцій глобалізації є ідея посилення взаємозалежності людства на всіх рівнях: локальному, національному, регіональному, глобальному й у всіх вимірах: економічному, політичному, соціокультурному. ...Власне, глобалізація є нічим іншим, як ознакою формування єдиного всепланетного людства» [1, с. 124].

Відтак глобалізація – це тенденція поєднання унікальних траєкторій розвитку цивілізацій, окремих держав, народів і культур в єдине глобальне людство, посилення міжнародних зв'язків у політичній, економічній, технологічній, культурній, екологічній, соціальній та інших площинах у єдину світову систему. Водночас глобалізація є виразником непропорційної взаємозалежності народів, інтеграції різноякісних елементів в єдине ціле, різнорівневого взаємопроникнення несхожих культур у відмінних географічних районах, тобто глобалізованість різних країн нерівномірна, а її наслідки проявляються по-різному.

Нині глобальна світосистема перебуває в стані безпрецедентної турбулентності, спричиненої загостренням геополітичної конкуренції, протекціонізмом й економічними дисбалансами, військовими конфліктами та збройним протистоянням на етнічному й релігійному ґрунті, ослабленням тради-

ційних альянсів. Геополітична, економічна та технологічна невизначеність стала нормою. Світ переживає глибоку трансформацію безпекової архітектури, що підсилює поляризацію. Збройні протистояння та гібридні загрози серйозно підривають стабільність глобальних ланцюгів постачання. Водночас цей стан є вікном можливостей для створення нових безпекових архітектур, інституційних трансформацій та адаптації суспільств до кризових викликів [2].

Турбулентність передбачає настання нового порядку, формування нового світу з новими правилами та законами. Зазначимо, що у сучасній політичній науці турбулентність асоціюється не стільки зі змінами, скільки з невизначеністю, варіативністю майбутнього стану системи. Тож наслідки турбулентності є невизначеними, очікування – несправданими, а результати активізації драйверів політичної динаміки – нестійкими. Невизначеність – непередбачуваність – непрогнозованість як ознака турбулентності розуміється в сучасній політичній науці як якість, що визначає ускладненість довготермінових прогнозів й уявлень про майбутнє [3, с. 81].

Сучасна геополітична структура світу перебуває в перехідній стадії, переживає етап радикальної трансформації. Біполярна модель, яка існувала від закінчення Другої світової війни і котра розділила світ на країни соціалістичного табору та західні капіталістичні країни, та однополярна модель PaxAmericana після розпаду СРСР – більше не існують. Світ став складним і суперечливим, глобальні «центри сили» стали все більше залежними від складних ланцюгів виробництва і постачання сировини та технологій з інших країн; з'явилися інші сильні гравці на глобальній політичній арені з амбіціями домінування в окремих регіонах: Європейський Союз, Туреччина, Китай, Іран, країни Перської затоки. Архітектура глобальної безпеки, встановлена міжнародними договорами в другій половині ХХ ст., виявилася крихкою та нездатною до реагування на новітні гібридні загрози. Сьогодні людство живе просто у своєрідному лівіафанівському світі безправ'я й анархії, що фактично означає важливий етап у світовій системі безпеки.

Головна риса сучасного світу – не просто поділ на Захід і не-Захід, а радше конкуренція різних моделей порядку. ЄС, США і НАТО переважно виступають за збереження і дотримання правил міжнародного порядку, сформованого після Другої світової війни та холодної війни. Щоправда, окрім самітів, круглих столів та затвердження доктрин активних інструментів примусу вони фактично не мають, що вже є очевидним для багатьох країн

альянсу, особливо скандинавів і країн Балтії. Росія й частково Китай намагаються цей порядок переглянути, посилюючи власні сфери впливу. У документах НАТО сучасне середовище прямо описується через стратегічну конкуренцію, нестабільність і шоки. Росія названа найбільшою прямою загрозою для євроатлантичної безпеки, а політика КНР – викликом інтересам і цінностям Альянсу. Китай вміло використовує ситуацію для зміцнення своїх позицій, орієнтуючись як на потенційний мир, так і на подальше загострення російсько-українського протистояння.

За таких умов зазнає ерозії як вся інституціональна архітектура національних держав, що сформувалася в процесі історичного розвитку, так і сама національна держава як інституція, що теж характерно для багатьох країн. Дослідник глобалізації та породжених нею ризиків У. Бек стверджує, що разом з глобалізацією в усіх її сферах виникає не тільки нове різноманіття зв'язків між державами і суспільствами; але значно більшою мірою руйнується структура основних принципів, на яких до цього часу організовувалися і жили суспільства і держави, представляючи собою територіальні, відокремлені один від одного єдності [4]. Протягом останніх двох десятиліть низка криз у сферах фінансів, охорони здоров'я, енергетики та геополітики оголила ризики екстремальної глобальної інтеграції. Якщо суверенітет раніше ґрунтувався на правилах, то сьогодні дедалі більше починає базуватися на здатності протистояти тиску.

Істотним випробуванням на міцність глобальної світосистеми стала повномасштабна війна Росії проти України. Сьогодні фіксується тенденція сповільнення темпів економічного зростання, що спостерігається в глобальному світі. Економічні наслідки війни поширюються всюди, як сейсмічні хвилі, що розходяться від епіцентру землетрусу, головним чином через ринки сировинних товарів, торгівлю та фінансові зв'язки. Оскільки Росія є великим постачальником нафти, газу і металів, а також, разом з Україною, пшениці та кукурудзи, то скорочення пропозиції цих товарів, наявне та очікуване, вже викликало різке зростання цін на них [5].

Більше того, у глобальному масштабі виникають осередки несприятливого соціального середовища, що для розвинених країн створює передумови неконтрольованої масової міграції населення із соціально неблагополучних регіонів і може призвести до дестабілізації соціально-політичної обстановки у світі, інтенсифікації торгівлі наркотиками, тероризму, глобального поширення небезпечних для людини захворювань і т. п.

Соціальний вимір глобальних проблем полягає також у поглибленні бідності в багатьох країнах і втрати робочих місць для значної частини населення в усьому світі, скорочення середнього класу і зростання прекаріату. При цьому проблеми соціальної нерівності, бідність, деградація цілих націй, політичні протистояння, нехтування принципами демократії, порушення прав і свобод людини та ін. спостерігаються навіть у тих країнах, які вважаються високорозвиненими.

Систематичне руйнування встановленого світового порядку створює передумови для глобальної нестабільності. Геополітична мапа переформатовується на очах, а нові загрози змушують переосмислювати підходи до колективної безпеки. Так, прем'єр-міністр Канади Марк Карні у промові в Давосі (20 січня 2026 р.) констатував «розрив світового порядку, кінець гарної казки та початок жорстокої реальності, де геополітика великих держав не обмежена жодними рамками». Сьогодні людство живе в епоху суперництва великих держав, які почали використовувати економічну інтеграцію як зброю, а фінансову інфраструктуру – як засіб примусу. Вони навіть відмовляються від удаваних правил і цінностей заради безперешкодного переслідування своєї влади та інтересів, вигоди від «транзакційності» (прагматичних угод). Багатосторонні інституції, на які поклалися середні держави – ООН, СОТ, СОР – архітектура колективного вирішення проблем, – значно ослаблені. Географія та членство в альянсах автоматично не гарантують процвітання та безпеку. Як наслідок, багато країн змушені розвивати більшу стратегічну автономію в енергетиці, продовольстві, критично важливих мінералах, у фінансах та ланцюжках постачання і т. ін.

На роздоріжжі опинилася й сучасна Європа: стара система безпеки руйнується, поступаючись місцем новим викликам. Геополітичні зрушення, викликані агресією Росії та ослабленням традиційних альянсів, створили загрозу для стабільності всього континенту. Україна стала епіцентром цієї боротьби, виборюючи своє право на незалежність. Водночас регіональні держави шукають нові форми об'єднання для забезпечення спільної безпеки та стабільності. Як відповідь на ці виклики виникла ідея Балто-Карпатського альянсу (Міжмор'я 2.0) – союзу країн Центральної та Східної Європи для стримування агресії та збереження миру. Балто-Карпатський альянс може стати тим механізмом, який врятує континент від нової хвилі російського імперіалізму. Зазначимо, що для України участь у такому союзі – це шанс зберегти державність і забезпечити майбутнє у європейській родині народів.

Україна є однією з ключових держав сучасної європейської геополітики, причому не в останню чергу через географію, бо розташована між Євросоюзом, пострадянським простором і Чорноморським регіоном. Російсько-українська війна перетворює Україну ще й на безпековий буфер. У геополітичному сенсі Україна стала простором зіткнення двох логік: імперської політики Росії, яка прагне контролювати сусідні держави, і європейсько-атлантичної моделі, заснованої на суверенітеті, праві держав самостійно обирати союзи та вектори розвитку держави.

Незважаючи на очевидні ознаки геополітичних трансформацій, значна частина європейських політиків залишаються в полоні старих ілюзій. Вони воліють не бачити нових викликів, покладаючись на механізми, які давно втратили свою ефективність. Такий стан речей ставить під загрозу не лише суверенітет окремих країн, а й цілісність ЄС як геополітичного актора. Три-можні симптоми вказують на те, що майбутнє європейських країн залежить від здатності Європи до швидких та рішучих дій. Неприйняття рішучих заходів може призвести до каскадного ефекту, коли імперіалістичні амбіції Росії охоплять нові території.

Україна опинилася на передньому плані цього геополітичного зіткнення, стала символом опору імперіалістичній експансії Росії. Після 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення 2022 року, геополітичний курс України остаточно змістився до ЄС і НАТО. Україна отримала статус кандидата на вступ до ЄС 23 червня 2022 року, а переговори про вступ були офіційно відкриті 25 червня 2024 року. Щодо НАТО, то Альянс у Вашингтонській декларації 2024 року підтвердив, що майбутнє України – в НАТО, але вступ залежить від згоди союзників і виконання певних умов.

Співробітництво України з міжнародними організаціями має кілька напрямів. З ЄС – це політична інтеграція, економічна допомога, реформи, наближення законодавства до європейських стандартів і підтримка відновлення: з НАТО – безпекова допомога, стандартизація, програми підготовки українських військових. Останнім часом альянс все більше зорієнтований на здобуття та обмін актуальним бойовим досвідом та впровадження цього досвіду в оновлені доктрини альянсу. Російсько-українська війна до краю загострила питання утвердження України на геополітичному просторі сучасної Європи та світу в цілому як вагомого самостійного актора та закріплення цього статусу в повоєнний час після майбутньої української перемоги.

Проте зміцнення геополітичного положення України у світі буде можливим тільки в умовах реального й ефективного реформування більшості сфер суспільного життя, формування правової держави, подолання корупції, підтримки розвитку громадянського суспільства, формування середнього класу, створення належних умов для залучення іноземних інвестицій, і насамперед наявності державницької, відповідальної, професійної й патріотичної еліти.

Отже, зростаючі виклики та загрози глобальній, регіональній і суспільній цілісності та безпеці, що набирають сили в контексті нових постмодерних реалій сучасного світу, вимагають широкого міжнародного співробітництва та мирної взаємодії усіх суб'єктів міжнародних відносин. При цьому ефективність рішень буде багато в чому залежати від здатності домовлятися, знаходити точки дотику і встановлювати конструктивний діалог на всіх рівнях.

Однак для міжнародного співробітництва, спрямованого на узгодження зусиль з вирішення глобальних проблем та ліквідації загроз, що постали перед людством, існує низка перешкод. Однією з головних та істотних перешкод є протиріччя між цілями сталого розвитку світової спільноти та національними інтересами окремих країн, часто зосереджених на максимізації прибутку політичного й бізнесового істеблішменту. Наявні легітимні засоби впливу на окремі країни мають рекомендаційний характер та виявляються безсилими, коли йдеться про вибір між глобально абстрактним, стратегічним загальним інтересом міжнародного співтовариства і приватним, тактично економічним інтересом політичних еліт. Крім того, нерівність між країнами може призвести до того, що виникнуть спроби розвинених країн нав'язати свою квоту поступок і обмежень країнам третього світу. Різні нації-держави, транснаціональні корпорації та міжнародні організації виходять на глобальну арену з різними ресурсами (економічними і культурними) і переслідують різні цілі. Ускладнюють конструктивний діалог й торгові війни, територіальні претензії, рецидиви силового мислення часів «холодної війни» та відродження імперських амбіцій і т. п.

Зазначимо, що людство не зможе вийти з кризового стану за допомогою того мислення та світогляду, які туди його завели. За допомогою наявних уявлень та соціального (без)порядку неможливо адекватно відповісти на виклики глобального світу і вийти в режим стійкого розвитку глобальної світосистеми та її гармонійної взаємодії з локальними соціальними системами.

Нинішня ситуація «шторму» проблем вимагає нових способів мислення. Як не прикро констатувати, але сьогодні спостерігається тотальне застарівання й вичерпаність науково-світоглядної парадигми, вираженої у відставанні теоретичних можливостей людини від практики, яка ще й ускладнюється завдяки технологічному прогресу, через що можливості й масштаби наслідків такої діяльності збільшуються.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2009. 558 с.
2. Турбулентність глобальних геополітичних процесів і проблеми національної безпеки : монографія / [О. М. Кириленко, М. А. Козловець, Г. Л. Ряцєв та ін.]; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. Харків: Право, 2025. 306 с.
3. Перфільєва А. Концепція турбулентності в політичній науці. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2020. Чис. 22. С. 78–82. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2020.22.13>
4. Beck U. *Risikogesellschaft: auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986. 391 S.
5. Appiah-Dolphyne J. IMF cuts global growth forecast due to «seismic waves» from Russia's war in Ukraine. *Asaase*. April 19, 2022. URL: <https://asaaseradio.com/imf-cuts-global-growth-forecast-due-to-seismic-waves-from-russias-war-in-ukraine/> (accessed date: 12.05.2026).